Розділ I

Економічна теорія

УДК 336.144

М.Ю. Авксєнтьєв
кандидат економічних наук, докторант,
Науково-дослідний економічний інститут
Міністерства економічного розвитку і торгівлі України

Довгострокове прогнозування потреб у спеціалістах із вищою освітою

У статті розроблено науково-методичний підхід до довгострокового прогнозування потреб у робочій силі з вищою освітою, заснований на оцінці тенденцій розвитку світової економіки, що дає змогу визначити глобальні перетворення на ринку праці та їхній вплив на потреби українських підприємств у висококваліфікованих фахівцях, у результаті чого можуть бути сформовані рекомендації щодо стратегії планування державного замовлення на фахівців із вищою освітою.

Ключові слова: прогнозування потреб у робочій силі з вищою освітою, реформування системи вищої освіти, довгострокове прогнозування ринку праці.

М. Ю. Авксентьев
кандидат экономических наук, докторант,
Научно-исследовательский экономическтй институт
Министерства экономического развития и торговли Украины

Долгосрочное прогнозирование потребности в специалистах с высшим образованием

В статье разработан научно-методический подход к долгосрочному прогнозированию потребности в рабочей силе с высшим образованием, который основывается на оценке тенденций развития мировой экономики, что позволяет определить глобальные изменения на рынке труда и их влияние на потребности украинских предприятий в квалифицированных специалистах, в результате чего могут быть сформированы рекомендации по стратегии планирования государственного заказа на специалистов с высшим образованием.

Ключевые слова: прогнозирование потребности в рабочей силе с высшим образованием, реформирование системы высшего образования, долгосрочное прогнозирование рынка труда.

M.Y. Avksientiev
PhD in Economics
Doctoral Student of Scientific and Research Economic Institute
of Ministry of Economic Development and Trade of Ukraine

Long-term forecasting of needs of labor forces with higher education

The article deals with the scientific and methodical approach to long-term forecasting of needs for labor force with higher education, based on the assessment of trends in the global economy and their impact on Ukrainian companies. Thus, this approach can help to formulate the strategy of planning of governmental order on specialists with higher education.

Keywords: needs for labor forces with higher education forecasting, reforming of higher education system, long-term forecasting of labor market.

Постановка проблеми

На сьогодні прогнозування потреби у фахівцях із вищою освітою все ще здійснюється неформалізованими методами, без урахування специфіки розвитку ринку праці в Україні та без поєднання цього процесу із взаємозв'язаними процесами. Найбільш значимими недоліками системи прогнозування потреби у фахівцях із вищою освітою є: базування прогнозів на популярності спеціальностей і напрямів навчання серед абітурієнтів, а не працедавців, унаслідок чого готується величезна кількість економістів і юристів, які після випуску не потрібні на ринку праці; невідповідність частки населення з вищою освітою реальним потребам економіки, унаслідок чого спостерігається дефіцит кваліфікованих робітників і надлишок фахівців із вищою освітою, а також зниження якості вищої освіти, спричинене низьким конкурсом; побудова прогнозів на підставі наявних трендів без урахування стрибкоподібних змін, що відбуваються, обумовлених науково-технічним прогресом; відсутність системи збору інформації, необхідної для прогнозування потреб у фахівцях із вищою освітою; відсутність довірчих інтервалів при визначенні прогнозних значень потреб у фахівцях із вищою освітою. Цим обумовлена необхідність обґрунтування підходів до прогнозування потреб у робочій силі із вищою освітою в Україні.

Аналіз останніх досліджень і публікацій

Дослідженнями питанням прогнозування потреб у робочій силі на регіональному рівні займалися ряд учених: Н.В. Андрєєва [1], В.А. Гуртов [2], Т.Г. Козлова [1], Д.В. Марков [3], М.Е. Матафонов [4; 5], А.Г. Мєзєнцев [2], А.Г. Мокроносов [4; 5], Д.М. Прудников [4; 5], Л.А. Скороходова [5], Є.І. Чучкалова [5], Л.В. Гриневич [6], Є.В. Зірко [6], В.М. Гриньова [7], Г.Ю. Шульга [7], О.І. Щербак [8], які дослідили різні підходи до довгострокового прогнозування ринку праці: нормативне прогнозування, екстраполяція наявних тенденцій, розрахунково-аналітичні методи. Однак ці дослідження не враховують інтеграцію економіки України у світове економічне середовище та інституційну специфіку, що склалася в українській системі вищої освіти.

Не вирішені раніше частини загальної проблеми

Попри значний досвід у визначенні теоретичних аспектів цієї проблеми існує необхідність у визначенні основ підходу до прогнозування потреб у робочій силі для подальшого планування державного замовлення на підготовку фахівців із вищою освітою, який повинен ураховувати українську інституційну специфіку.

Формулювання цілей статті

Метою статті є розроблення науково-методичного підходу до довгострокового прогнозування потреб економіки України в робочій силі з вищою освітою.

Виклад основного матеріалу дослідження

На сьогодні прогноз потреб у фахівцях із вищою освітою здійснюється нормативними методами, при цьому принципи вибору нормативів залежать від конкретної сфери [9; 10]: у сфері охорони здоров'я по нормативу кількості медиків на 10 тисяч населення; у сфері освіти по нормативу кількості школярів на одного вчителя, а також кількості студентів на одного викладача; аналогічно у сферах освіти, пов'язаних із культурою, юриспруденцією, мистецтвом тощо, прогноз розраховується по різних залежностях від прогнозу населення; у інших сферах, які не можуть бути чітко прив'язані до населення, по нормативу частки фахівців із вищою освітою в структурі тих, що працюють. Саме остання сфера є найбільш проблематичною при управлінні вищою освітою в Україні.

Система прогнозування потреб у фахівцях із вищою освітою повинна бути реформована відповідно до нових умов функціонування. Цей процес повинен розпочинатися з середньострокових прогнозів потреб у таких фахівцях, уточнюючи та деталізуючи їх у міру наближення тимчасового горизонту і зниження невизначеності. Далі на базі середньострокових прогнозів будуються довгострокові, які є агрегованими, але враховують далекі перспективи розвитку української економіки. Агрегування здійснюється за укрупненими напрямами підготовки, що дає змогу збільшити точність прогнозування при великих горизонтах прогнозів.

Довгострокові прогнози складаються на термін понад 10 років, а середньострокові – 6-10 років. Такий часовий проміжок обумовлений тим, що сам по собі процес вищої освіти вимагає як мінімум чотири роки (при здобутті ступеня бакалавра), а також два роки потрібні школярам старших класів, аби визначитися з планованим напрямом навчання і предметами, яким надається перевага при складанні іспитів ЗНО. Два останні класи середньої школи є ключовими в сучасній світовій практиці для підготовки учня до першого курсу вищого навчального закладу, адже відповідно до діючої системи середньої освіти у провідних навчальних закладах, таких як гімназії та ліцеї, останні два роки освіти є спеціалізованими. Така практика відповідає провідному міжнародному досвідові, адже при вступі до ВНЗ абітурієнт уже має певний рівень підготовки за профільними спеціальностями.

Недоліки вітчизняної системи середньої освіти полягають у її «загальності», тобто школа дає базові знання з усього спектра предметів. Така система була ефективною у другій половині XX століття. Починаючи з переходу суспільства від індустріального до постіндустріального, система втратила власну актуальність, адже перестала забезпечувати ринок сучасним продуктом. Стрімке збільшення обсягу знань і навичок, необхідних спеціалістові в сучасному світі, яке розпочалося у 90-х роках XX ст., чітко вказало на необхідність поглиблення знань за напрямом підготовки фахівця. При цьому, отримати відповідний обсяг знань за рештою предметів стало фізично неможливо. Виходячи з цього, необхідно поглиблювати рівень знань сучасного спеціаліста за профілем його підготовки та зменшувати кількість знань, отриманих за непрофільними напрямами. Якість і глибина підготовки такого спеціаліста в майбутньому будуть визначати ефективність його роботи, а отже, внесок у розбудову національної економіки. Таким чином, система підготовки фахівців стає ключовим елементом розвитку сучасної економіки.

Інформаційне суспільство та «економіка знань» є на сьогодні реаліями життя, отже, ігнорувати їхні правила та принципи неможливо. Саме тому, мінімальний ефективний термін прогнозування підготовки фахівців із вищою освітою становить шість років.

Основною проблемою при прогнозуванні на такі тривалі тимчасові горизонти є інформаційна невизначеність, яка не дає змоги адекватно оцінити ключові параметри, потрібні для прогнозування. Нині при зборі даних для прогнозування потреб у висококваліфікованих фахівцях немає якої-небудь єдиної та формалізованої системи моніторингу ключових критеріїв. Українські підприємства й організації є вкрай різнорідними, як правило, вони не надають повної інформації про себе та свої потреби у спеціалістах. Також є істотні недоліки в процесі збирання інформації. На сьогодні вивчаються лише кількісні характеристики, а методів централізованого збору даних про якісні характеристики потреб у кваліфікованому персоналі не існує. Визначення якісних характеристик потрібних на ринку праці фахівців віддане під юрисдикцію Міністерства освіти і науки України, яке не має інструментів і механізмів для збору таких даних.

З метою зниження невизначеності необхідно здійснювати моніторинг чинників, які визначають розвиток ринку праці, що дасть змогу забезпечити процес прогнозування необхідним набором інформації та своєчасно виявляти зміну тенденцій.

На сьогодні зв'язок між державними структурами, відповідальними за задоволення потреб національної економіки в робочій силі, працедавцями і населенням розірвано. Так, дані Державної служби статистики України за багатьма показниками не відображають реальної ситуації, наприклад, неадекватно описано дані з безробіття. Реальна кількість безробітних у кілька разів перевищує офіційний рівень, оскільки далеко не кожен безробітний стає на облік у центрі зайнятості. Також офіційні дані про потреби економіки у фахівцях не є повними, оскільки далеко не всі працедавці подають заявки в центри зайнятості. Відбувається спотворення прогнозів при їх русі між відомствами (з Державної служби статистики в Міністерство економіки і торгівлі, після чого в Міністерство освіти та науки), оскільки зацікавлені державні органи вносять свої корегування й уточнення, які далеко не завжди здійснюються за об'єктивними й формалізованими методиками.

Система моніторингу чинників, що визначають розвиток ринку праці повинна включати такі групи даних:

1) прогнози циклічності розвитку української та світової економіки, яка обумовлює коливання пропозиції та попиту на висококваліфіковану робочу силу;

2) демографічні чинники, такі як рівні смертності і народжуваності, тривалості життя, рівень профзахворювань і тому подібне;

3) чинники конкурентоспроможності на світовому ринку, такі як рівень заробітної плати і порівняльна кваліфікованість населення, можливість і легкість трудової міграції і тому подібне;

4) чинники державного впливу, такі як вплив податкової політики на потребу в робочій силі, наявність програм зі сприяння розвитку малого бізнесу, наявність працюючої стратегії залучення інвестицій у галузі реальної економіки, особливості пенсійної системи.

Для ефективного прогнозування на середньостроковий період необхідне забезпечення співпраці з питань кадрового забезпечення між працедавцями й органами управління системою освіти. На сьогодні така співпраця якоюсь мірою

реалізована лише в частині державних підприємств, тоді як приватний сектор економіки залишається повністю за межами аналізу при прогнозуванні потреб у висококваліфікованій робочій силі.

При цьому однією з найважливіших проблем є відсутність зворотного зв'язку між результатами підготовки та випуску фахівців із вищою освітою і їх подальшим працевлаштуванням. Так, у системі освітніх закладів Міністерства внутрішніх справ у середньому отримують направлення на роботу за фахом лише 30% випускників, у системі Міністерства освіти і науки – близько 80%, у системі Міністерства аграрної політики та продовольства – 90%. Причому ця диспропорція зростає з кожним роком, як і кількість випускників, що стоять на обліку в Державній службі зайнятості [10].

Також негативно впливає на зіставлення попиту і пропозиції на ринку праці відсутність взаємозв'язку між назвами галузей знань, напрямів підготовки і спеціальностей, якими керуються освітні установи, і класифікатором видів економічної діяльності, а також класифікатором професій, якими керуються працедавці.

Тому основними завданнями підходу, що розробляється, до прогнозування потреби у фахівцях із вищою освітою на довгостроковий період є забезпечення зворотного зв'язку з підприємствами як потенційними працедавцями фахівців, що випускаються. Також при прогнозуванні одним із завдань є мінімізація інформаційної невизначеності, коли абітурієнти не знають, які професії будуть найбільш необхідні через 5-7 років, що призводить до формування дисбалансу при прогнозуванні попиту на різні напрями підготовки.

На сьогодні формування державного замовлення на підготовку фахівців із вищою освітою, у тому числі й прогнозування потреби в таких спеціалістах, здійснюється на підставі постанови Кабінету міністрів України від 29 лютого 1996 р. №266 «Про порядок формування і розміщення державних замовлень на постачання продукції для державних потреб і контролю за їх виконанням», із змінами і доповненням від 15 червня 2013 р. [11]. Основні етапи держзамовлення, згідно з цією постановою, а також іншими відомчими документами, полягають у такому: вищі навчальні заклади висувають свої пропозиції з формування державного замовлення на підготовку фахівців із вищою освітою; Міністерство економічного розвитку і торгівлі формує держзамовлення на підставі статистичних звітів Державної служби статистики; державне замовлення на підготовку фахівців із вищою освітою затверджується в Кабінеті Міністрів України.

При цьому процесом формуванням держзамовлення в Міністерстві економічного розвитку і торгівлі займаються декілька фахівців, у розпорядженні яких немає ні систем для збору і обробки потрібної для цієї функції інформації, ні методичних інструкцій із прогнозування [10]. У результаті прогнозування потреби здійснюється формально, без якого-небудь наукового обґрунтування.

При довгостроковому прогнозуванні потреби у фахівцях із вищою освітою методи середньострокового прогнозування не можуть застосовуватися, оскільки не існує досить надійних прогнозів базових чинників. Також істотні спотворення обумовлені неможливістю з достатньою точністю екстраполювати тренди, що описують зміну науково-технічного устрою на тривалі періоди. Тому як основу для довгострокових прогнозів пропонується використовувати середньострокові прогнози, однак, скореговані на очікувані зміни в науково-технічному середовищі, отримані в результаті аналізу досвіду високорозвинутих країн. Для цього можна використати схему, представлену на рисунку.

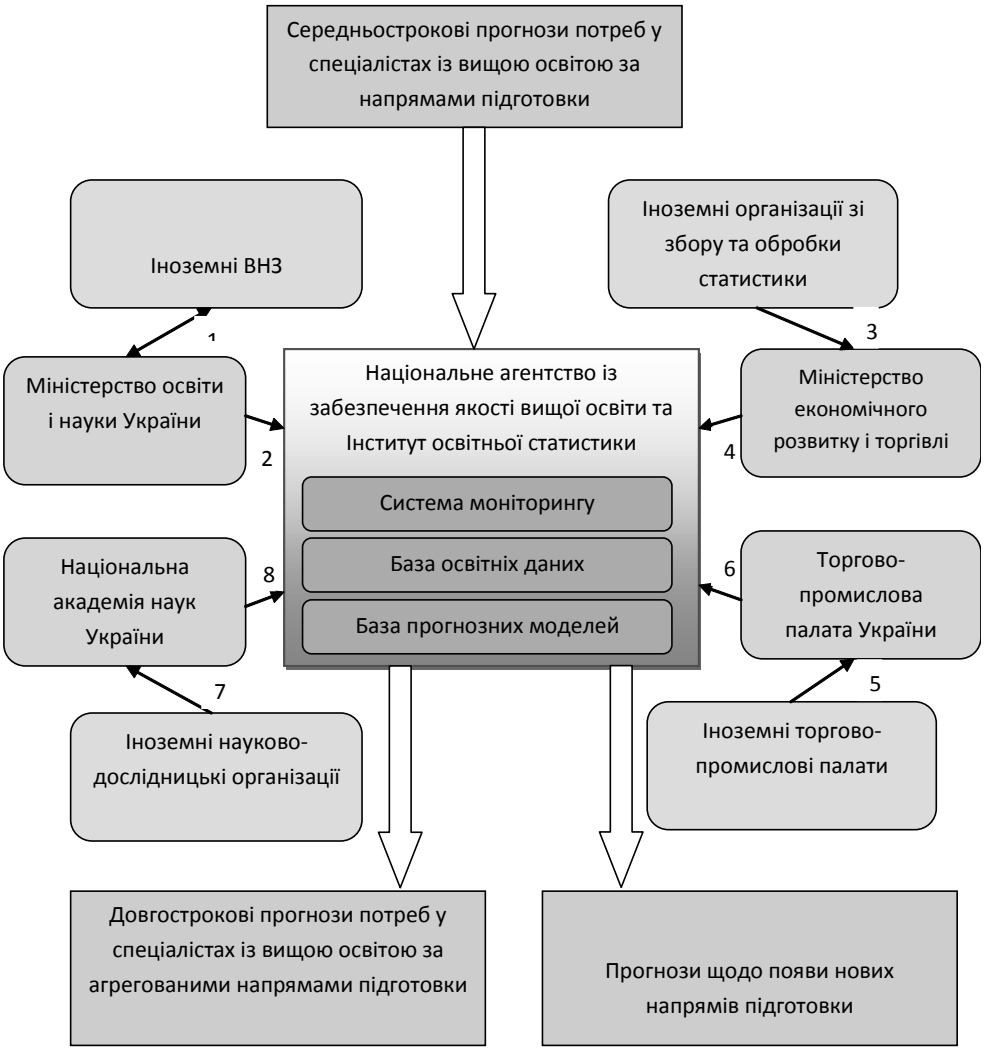

Рис. Довгострокове прогнозування потреб економіки України у фахівцях із вищою освітою

Джерело: складено автором

Запропонований науково-методичний підхід до довгострокового прогнозування потреб у фахівцях із вищою освітою передбачає активну взаємодію учасників процесу прогнозування з іноземними контрагентами.

Довгострокове прогнозування здійснює Національне агентство із забезпечення якості вищої освіти та Інститут освітньої статистики спільно з Міністерством економічного розвитку і торгівлі (потік 4).

При цьому Міністерство економічного розвитку і торгівлі забезпечує аналіз інформації про структуру потреб у фахівцях із вищою освітою по країнах, які близькі до України щодо структури економіки, але є розвиненішими і більш інтегрованими в структуру світового господарства (потік 3). Джерелом інформації є іноземні організації та установи, які забезпечують збір і обробку статистичних даних. Міністерство освіти і науки обмінюється досвідом із вищими навчальними закладами інших країн, аналізує особливості спеціальностей і освітніх програм, що використовуються в цих країнах (потік 1).

Ця інформація є підставою для внесення змін до довгострокових прогнозних переліків кваліфікацій і спеціальностей (потік 2). Торгово-промислова палата України в процесі контактів з іноземними торгово-промисловими палатами вивчає потреби бізнесу у кваліфікованій праці розвинутих країн і проблеми, які при цьому виникають, з метою попередження можливого перенесення негативного досвіду (потік 5). Результати аналізу оформляються у вигляді рекомендацій по перспективних і неперспективних напрямах підготовки фахівців із вищою освітою (потік 6).

Національна академія наук взаємодіє з дослідницькими центрами і організаціями (потік 7), що дає їй змогу оцінити, які напрями досліджень є перспективними для України, і сформувати довгострокові прогнози по спеціальностях, необхідних для ведення цих досліджень (потік 8).

Агрегування дає можливість знизити похибку прогнозу, оскільки прогнозування загальної потреби по якому-небудь напряму дає змогу уникнути відхилень, обумовлених змінами в конкретному змісті навчальної програми спеціальностей, змінами потреб в одних спеціальностях за рахунок інших, близьких спеціальностей тощо. Ураховуючи, що на далеких періодах прогнозування деталізація не має істотного значення, такий підхід є виправданим.

Рекомендація з уточнення прогнозу потреби в m-ій агрегованій групі типів фахівців є результатом аналізу іноземного досвіду близьких до України за структурою економіки, але при цьому більш розвинутих країн. Аналіз здійснюють за своїми напрямами діяльності Міністерство економічного розвитку і торгівлі України, Торгово-промислова плата України, Національна академія наук України та Міністерство освіти і науки України.

Висновки

Розроблений науково-методичний підхід до довгострокового прогнозування потреб у робочій силі з вищою освітою, заснований на оцінці тенденцій розвитку світової економіки, дає змогу визначити глобальні перетворення на ринку праці та їх вплив на потреби українських підприємств у висококваліфікованих працівниках, унаслідок чого можуть бути сформовані рекомендації зі стратегії планування державного замовлення на фахівців із вищою освітою. Подальшим розвитком цього дослідження є побудова забезпечення практичної реалізації розробленого підходу.

Література

1. *Андреева Н. В.* Методика прогнозирования, планирования и мониторинга кадровых потребностей региона / Н. В. Андреева, Т. Г. Козлова // Вестник Алтайской академии экономики и права. – 2013. – № 32. – С.19-32.

2. *Гуртов В. А.* Моделирование потребностей экономики региона в выпускниках системы высшего профессионального образования / В. А. Гуртов, А. Г. Мезенцев // Регионология. – 2003. – № 1-2. – С. 262-267.

3. *Марков Д. В.* Прогнозирование потребности региона в кадрах с профессиональным образованием: дисс. … к.э.н.: 08.00.05 / Д. В. Марков. – Иркутск, 2009. – 276 с.

4. *Мокроносов А. Г.* Прогнозирование потребности в специалистах экономики региона / А. Г. Мокроносов, М. Э. Матафонов, Д. М. Прудников // Вестник УрФУ. Серия «Экономика и управление». – 2012. – № 1. – С. 137-144 .

5. *Мокроносов А. Г.* Прогнозирование потребности региональной экономики в подготовке квалифицированных кадров // А. Г. Мокроносов, М. Э. Матафонов, Е. И. Чучкалова, Д. М. Прудников, Л. А. Скороходова. – Екатеринбург : ГОУ ВПО РГППУ, 2012. – 111 с.

6. *Гриневич Л. В.* Организационное обеспечение определения потребности в специалистах с высшим образованием / Л. В. Гриневич, Е. В. Зирко // Коммунальное хозяйство городов: науч.-техн. сб. – 2014. – Вып. 113, Серия «Экономические науки». – С. 291-300.

7. *Гриньова В. М.* Економіка праці та соціально-трудові відносини / В. М. Гриньова, Г. Ю. Шульга. – К. : Знання, 2010. – 310 с.8. Щербак О. И. Современное состояние и механизмы реализации системы квалификации в Украине [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://prliga.org.ua/node/385?tid=

9. *Сикора И.* Новый закон о высшем образовании: приобретения и риски / И. Сикора, А. Бабанин [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://gazeta.zn.ua/macrolevel/novyy-zakon-o-vysshem-obrazovanii-priobreteniya-i-riski-_.html

10. *Суржик Л.* Страшная тайна госзаказа / Л. Суржик, О. Онищенко [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://gazeta.zn.ua/EDUCATION/strashnaya_tayna_goszakaza.html

11. Постанова Кабінету Міністрів України від 29 лютого 1996 р. № 266 «Про порядок формування та розміщення державних замовлень на поставку продукції для державних потреб і контролю за їх виконанням» [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/266-96-%D0%BF

УДК 339.137

З.М. Борисенко
доктор економічних наук, професор,
Університет економіки та права «КРОК»

Європейські вимоги щодо покращення процедури припинення змов підприємців в Україні

Досліджуються питання реалізації вимог Угоди про асоціацію з ЄС у частині вдосконалення конкурентного законодавства та процедури припинення антиконкурентних узгоджених дій підприємців, які працюють на товарних ринках України. Розглядаються питання співпраці з європейською спільнотою при вирішенні цих проблем.

Ключові слова: конкуренція, конкурентна політика держави, антиконкурентні узгоджені дії, колективна монопольна поведінка, Угода про Асоціацію з ЄС.

З.Н. Борисенко
доктор экономических наук, профессор,
Университет экономики и права «КРОК»

Европейские требования по улучшению процедуры прекращения сговоров предпринимателей в Украине

Исследуются вопросы реализации требований Договора об ассоциации с ЕС в части усовершенствования конкурентного законодательства и процедуры прекращения антиконкурентных согласованных действий предпринимателей, работающих на товарных рынках Украины. Рассматриваются вопросы сотрудничества с европейским сообществом при решении этих проблем.

Ключевые слова: конкуренция, конкурентная политика государства, антиконкурентные согласованные действия, коллективное монопольное поведение, Договор об Ассоциации с ЕС.